

Příběhová próza ze života mládeže v období zlomu

Marcela Hrdličková

MASARYKOVA
UNIVERZITA

#534

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPIŠY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Příběhová próza ze života mládeže v období zlomu

Marcela Hrdličková

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2023

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Hrdličková, Marcela

Příběhová próza ze života mládeže v období zlomu / Marcela Hrdličková. – Vydání první, elektronické.
– Brno : Masarykova univerzita, 2023. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis
Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 534)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-280-0485-9 (online ; pdf)

* 82-93 * 82.0 * 82-055.25 * 82-93-055.15 * 82-93-053.67 * 821.162.3-3 * 82:7.04 * 82.09 * (437.3) *
(048.8) * (0.034.2:08)

– 1990-2010

– literatura pro děti a mládež – Česko – 20.-21. století

– genologie

– literatura pro dívky

– literatura pro chlapce

– literatura young adult

– česká próza – 20.-21. století

– literární náměty

– literárněvědné rozборы

– monografie

– elektronické knihy

82-93 - Literatura pro děti a mládež (o ní) [11]

Recenzovaly: prof. PhDr. Zuzana Stanislavová, CSc. (Prešovská univerzita v Prešove)

Mgr. Ester Nováková, Ph.D. (Masarykova univerzita)

Tato publikace vznikla na Masarykově univerzitě v rámci projektu „Zkoumání literatury a kultury v intertextových a intermediálních souvislostech“ (MUNI/A/1418/2022) podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2023.

© 2023 Masarykova univerzita, Marcela Hrdličková

ISBN 978-80-280-0485-9

ISBN 978-80-280-0484-2 (brožováno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0485-2023>

Obsah

1 ÚVODEM	7
2 GENOLOGICKO-TERMINOLOGICKÉ VYMEZENÍ	10
2.1 K historii zkoumání žánru a jeho tradičnosti	12
2.2 Příběhovost a funkčnost příběhové prózy	18
2.3 Dětský hrdina	19
2.4 Mimetický princip	24
3 LITERATURA PRO ADOLESCENTY	27
3.1 Definice young adult fiction	29
3.2 Tzv. young adult fiction v kontextu české literatury	34
3.3 Současná česká young adult fiction	36
3.3.1 Iva Procházková a její tvorba pro adolescenty	36
3.3.2 Návodnost Ivony Březinové v knize pro adolescenty	54
4 PRÓZA PRO DÍVKY A NEW ADULT LITERATURA	58
4.1 Proměna dívčí četby v 90. letech 20. století	60
4.2 Základní vývojové tendence prózy pro dívky na počátku 21. století	62
4.2.1 Ve znamení vyčerpání porevolučního dívčího románu	62
4.2.2 Žánrová synkreze jako možný způsob inovace próz pro dívky	66
4.3 New adult fiction	70
4.3.1 New adult literatura v českém kontextu	72
5 PODOBY CHLAPECKÉ PRÓZY PO ROCE 1989	81
5.1 Poslední kniha Jaroslava Foglara	85
5.2 Znovuoživení foglarovské tradice v pojetí Svatopluka Hrnčíře a Jiřího Stránského	88
5.3 Handicap a 2. světová válka	93
5.4 Psychologická novela s chlapeckým hrdinou od Ivy Procházkové	97
5.5 Sportovní téma v psychologicky laděné próze	101
5.6 Dvě tváře chlapecké prózy	104
6 ZÁVĚREM	107
SUMMARY	117
BIBLIOGRAFIE	120

1 ÚVODEM

Literatura pro děti a mládež je tradičně nahlížena z genologického hlediska a tato publikace, zaměřená na vývoj jednoho z nejzákladnějších žánrů, tak nebude výjimkou. A to přesto, že se v posledních letech zejména v souvislosti s jednou z nejvýraznějších tendencí segmentu knižního trhu intencionálně zaměřeného na nedospělé recipienty, tendencí k žánrové synkrezi, čím dál častěji nabízí otázka, zda nejde o přístup překonaný. Existují dnes vlastně ještě žánry a žánrové varianty v klasickém slova smyslu?

Žánr chápeme jako „soubor vlastností, které platí pro určitou skupinu děl“¹, přičemž tyto atributy nemusí být a často ani nebývají naplněny úplně. Normativní přístup, který vyžadoval komplexní realizaci určitých žánrových rysů, je dávno překonán. Ostatně už v roce 1973 Vladimír Nezkusil konstatuje, že je potřeba nazírat na „konkrétní dílo z hlediska typového spíše jako projev určité tendence typovou charakteristiku naplnit“², a proto také nepředstavují díla naplňující znaky více odlišných žánrů anomálii.³

Problematika genologické terminologie pak není příznačná jen pro teorii literatury pro děti a mládež, nicméně příčiny této nejednotnosti jsou často prakticky

1 POSPÍŠIL, Ivo. *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 18. ISBN 978-80-210-6894-0.

2 NEZKUSIL, Vladimír. Základní otázky genologie v literatuře pro děti a mládež 1. *Zlatý máj*, 1973, č. 5, s. 306.

3 Nezkusil tamtéž hovoří o tom, že „smíšené druhy [...] nechápe jako chybu, ale jako přirozený stav odpovídající realitě“. Třebaže se výslovně zmiňuje o literárních druzích, lze jeho premisu rozšířit i na žánry, protože i ony historicky vycházejí z existence znakově podobných, nikoli však charakterově zcela shodných děl. Navíc musíme vzít v potaz, že se Nezkusil ve svých studiích opíral mimo jiné o znalosti kontextu vývoje literatury pro děti a mládež a v šedesátých letech uplynulého století patřilo propojování autorské pohádky a příběhové prózy k výrazným inovativním tendencím.

protichůdné. Northrop Frye například uvádí, že obecně užívaný pojem román ztratil svoji původní funkci označení konkrétního žánru, protože se začal užívat extenzivně, a to jako pojmenování prozaických děl.⁴ Pojem příběhová próza ze života dětí a mládeže se aplikuje na povídky, novely, črty i romány, a tak jeho definičním znakem není ani rozsah, ani samotné téma, ba dokonce ani složitost fabule. Lze předpokládat, že v minulosti literatura pro děti a mládež dospěla k podobnému vývoji, který spojuje Frye s románem. Přesto se domníváme, že na rozdíl od jím uváděného případu je námi zkoumaný termín genologicky koncepční, což se pokusíme dokázat v první části této knihy, v níž se snažíme definovat samotný pojem a současně posoudit jeho genologickou ústrojnost.

Z diachronního hlediska patří uvedený žánr tradičně k recipientsky velmi oblíbeným strukturám⁵ a jeho popularita přetrvává do současnosti, o čemž svědčí i průzkumy prováděné v letech 2013 a 2014 Národní knihovnou České republiky, zaměřené na českou populaci od 6 do 14 let. V uvedené skupině recipientů našlo v příbězích o dětech a mládeži, jak zadavatelé šetření danou skupinu knih pojmenovali, zalíbení 33–35% respondentů. Nicméně i v prezentaci výsledků tohoto výzkumu, o který se opíráme proto, že co do rozsahu nemá v posledních letech obdoby, se ukazuje terminologická vágnost, s níž se potýká zejména příběhová próza. Protože autoři průzkumu kromě příběhů o dětech a mládeži zvláště vyčleňují zábavné, humoristické příběhy a také knihy o lásce – romantické příběhy, tedy díla, která jsou zpravidla považována za žánrové varianty příběhové prózy ze života dětí a mládeže, uvedená čísla budou ovlivněna subjektivním chápáním charakteristik žánrů.⁶ Proto považujeme za nutné vyrovnat se s definičními obtížemi, které s sebou pojem figurující v názvu této publikace nese.

Příběhová próza ze života dětí a mládeže představuje z pohledu věku implicitního čtenáře univerzální žánr, provázející mladého člověka od předčtenářského období po dospělost. Její význam s věkem dítěte či dospívajícího postupně roste, což souvisí se skutečností, že se nedospělý postupně osamostatňuje, utváří si kriticky vlastní názory a také hledá pomoc s řešením svých problémů mimo okruh rad nejbližších členů rodiny⁷, často právě i v literatuře. V této práci se zaměříme na tvorbu pro dospívající ve starším školním věku a na knihy pro adolescenty.

Tvorba pro postpubescenty, v českém prostředí stále podceňovaná, zaznamenává v posledních letech nebývalý boom. Zatímco před několika málo lety, ještě v době, kdy Iva Procházková vydala své *Nahé*, byly některé tituly, dnes vnímané

4 Srov. FRYE, Northrop. *Anatomie kritiky: čtyři eseje*. Brno: Host, 2003, s. 30. Teoretická knihovna, svazek 2. ISBN 80-7294-078-3.

5 Záměrně na tomto místě nevolíme pojem „žánr“, protože autoři jednotlivých výzkumů se často při konstruování dotazníkových otázek tradičním členěním neřídí.

6 Viz PRÁZOVÁ, Irena a kol. *České děti jako čtenáři*. Brno: Host, 2014, s. 33. ISBN 978-80-7491-492-8.

7 Srov. např. THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie. Proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015, s. 414–424. ISBN 978-80-262-0714-6.

jako tzv. young adult fiction, řazeny nejednotně tu mezi knihy pro děti, tu mezi produkci určenou dospělým, od konce prvního desetiletí 21. století si vydobily natolik významné postavení, že v knihkupectvích, ale i ve veřejných knihovnách začala vznikat samostatná oddělení, jež se navíc postupně rozrůstají. Stále však přetrvává otázka, zda mezi českými knihami nalezneme takové, které korespondují s definicí příběhové prózy ze života mládeže a současně young adult fiction. K tomu bude potřeba druhý zmíněný termín nejprve charakterizovat a následně se zaměříme na takové tituly, jež odpovídají oběma definicím. Naším cílem bude mimo jiné prokázat, že v českém kontextu takové knihy nejen existují, ale že zcela přirozeně pokrývají široké kvalitativní spektrum, zahrnující i excelentní díla. Ta dokládají jednak zájem autorů, třebaže dosud pouze několika málo, jednak potenciál samotné čtenářské věkové skupiny.

Čtenářské zájmy recipientů ve starším školním věku se tradičně odlišují genderově, proto každé žánrové variantě věnujeme samostatnou kapitolu. Zatímco ale tzv. dívčí literatura, zahrnující umělecky hodnotnou prózu s dívčí hrdinkou i triviální dívčí román, přitahuje skutečně zpravidla jen jedno pohlaví, tzv. chlapeckou literaturu považujeme za mnohem spornější výraz, protože díla k ní zařazovaná mnohdy oslovují jak chlapce, tak dívky.

Všechny žánrové varianty sledujeme v jejich porevolučních proměnách. Naším primárním cílem je odhalit základní vývojové tendence a pojmenovat jejich příčiny. Domníváme se, že zatímco v 90. letech se určujícím inovativním postupem stala tematická detabuizace, přinášející do kontextu literatury pro mládež dosud zakazované či zdánlivě nevhodné motivy, na počátku 21. století se nabízel tři možnosti. Příběhová próza ze života dětí a mládeže musela hledat nové tematické okruhy, zkoušet zcela odlišné způsoby proměny nebo pouze ustrnula. V posledním případě by pak zakládala důvodné pochyby, zda jako celek (případně alespoň postižené subžánry) nezažívá (nezažívají) období úpadku, které by mohlo signalizovat nejen krátkodobou krizi žánru (či jeho varianty), ale ve svém důsledku i jeho postupné zanikání.

V jednotlivých kapitolách volíme takové tituly, které byly v České republice poprvé vydány v období mezi lety 1990 a 2010. Vzhledem k množství děl, jež by splňovala jak žánrovou, tak temporální podmínku, jsme analyzované knihy zredukovali na ty, které vzbudily prostřednictvím nejrůznějších literárních cen či anket jak čtenářskou, tak odbornou pozornost, případně ty, na něž se zaměřila odborná kritika. Publikace nemá mít přehledový charakter, a tak její ambicí není poskytnout úplný přehled dobové tvorby vykazující jisté žánrové znaky.

2 GENOLOGICKO-TERMINOLOGICKÉ VYMEZENÍ

Pojem příběhová próza ze života dětí a mládeže patří ke sporným termínům teorie literatury pro děti a mládež. Mnozí odborníci oprávněně poukazují na to, že právě v označování tohoto žánru vybočuje část literární vědy specializující se na tvorbu pro nedospělé čtenáře z obecného genologického paradigmatu, a to už tím, že žánr⁸, který ve své podstatě může nabývat nejrůznějších žánrových podob (román, povídka, novela i črta)⁹, označuje termínem běžně užívaným pro literární kategorii. Situaci neusnadňuje ani nejednotnost v pojmenovávání této skupiny knih, které nesou společné znaky.

Česká literární tradice se převážně kloní k zavedenému termínu, který používáme rovněž v této práci. Na Slovensku jej ovšem přijímají s velkými výhradami, a tak někteří autoři¹⁰ preferují pojem povídka jako synekdochu pars pro toto, jiní¹¹ ve snaze vyhnout se pojmu příběhová próza, který vnímají jako příliš zjednodušující konstrukci, volí enumeraci nejčastějších žánrů, tedy povídka, román apod. S neukotveností pojmů se ovšem potýkají i teoretikové jinde ve světě. Kimberley

8 Vycházíme nyní z tradičního pojetí literatury pro děti a mládež, které se orientuje právě na žánrové členění. Jsme si vědomi toho, že vzhledem k aktuální převažující tendenci k propojování žánrů se toto chápání literatury pro děti stává předmětem občasných debat, nicméně přispět do ní není cílem naší práce.

9 Srov. TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská univerzita. Pedagogická fakulta, 1992, s. 73. ISBN 80-7040-055-2.

10 Viz např. SEDLÁK, Ján. *Epické žánre v literatúre pre mládež*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972. MIKO, František. Úžitkovosť a umeleckosť detskej prózy. In: ŠALĚ, František, ZAPLETAL, Zdeněk. *Problematika literatury pro děti a mládež v pohledu současné slovenské literární kritiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 127–140.

11 Např. NOGE, Július. *Literatúra v literatúre. Sondy do vzťahov literatúry pre deti a mládež k celku národnej literatúry*. Bratislava: Mladé letá, 1988.

Reynoldsová tvrdí, že už na samotnou literaturu pro děti a mládež je někdy nahlíženo jako na žánr, jehož určujícím znakem je specifický implicitní čtenář, a to navzdory faktu, že sám tento segment slovesného umění zahrnuje prakticky všechny žánry.¹² Pojem, který v anglosaském prostředí má nejbližší k tomu, co označujeme příběhovou prózou, tedy tzv. story, je mnohovýznamový. Můžeme jej překládat jako příběh, historiku, povídku, smyšlenku, báchorku, ale i třeba jako reportáž či zprávu. Zpravidla bývá specifikován dle nápadné složky tematické výstavby – dobrodružná, rodinná či školní povídka, případně dle specifického motivu (pony story¹³).¹⁴ V německé literární vědě převládá označování zmíněného žánru termínem *Kindergeschichte*, který zdůrazňuje dva základní genologické znaky – vyprávění (*Erzählungen*) a dítě. Typologie, prezentovaná například v publikaci Karla Ernsta Maiera¹⁵ (realistické *Kindergeschichte*, fantastické *Kindergeschichte* a *Tiergeschichte*), prozrazuje, že dítě v názvu odkazuje mnohem více k implicitnímu recipientovi než k hlavní postavě. Zvláště jsou pak vyčleňovány „Das problemorientierte Jugendbuch“ (v angličtině „problem novels“¹⁶), určené převážně pubescentům a adolescentům, nicméně kladně přijímané stále častěji i dospělými, jak správně poukazuje Rachel Falconerová¹⁷.

Slovenská badatelka Zuzana Stanislavová¹⁸ sice navrhuje alternativy stávající terminologie, ale současně uvádí dva základní důvody, proč je daný termín, navzdory dílčím námitkám, vhodný. Prvním je jeho významová jednoznačnost (Stanislavová hovoří dokonce o „sémantické průzračnosti“¹⁹), druhým pak tradice české literární vědy. Každý žánr, aby mohl být širší i odbornou veřejností ať už poučeně, nebo intuitivně vnímán jako samostatný, potřebuje jednak prokazatelnou historii,

12 REYNOLDS, Kimberley. *Children's Literature. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2011, s. 77. ISBN 978-0-19-956024-0.

13 Pojem nemá v české teorii svůj obecně přijímaný ekvivalent, proto jej přebíráme. Analogicky postupujeme i dále.

14 Viz REYNOLDS, Kimberley. *Children's Literature. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2011, s. 77. ISBN 978-0-19-956024-0.

15 MAIER, Karl Ernst. *Jugendliteratur. Formen, Inhalte, pädagogische Bedeutung*. 9. überarb. Aufl. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt, 1987. ISBN 3-7815-0600-2.

16 Srov. např. GAMBLE, Nikki, YATES, Sally. *Exploring Children's Literature*. 2nd Edition. Los Angeles: Sage Publications, 2008, s. 134. ISBN 978-1-4129-3012-3. PEARSON, Lucy, REYNOLDS, Kimberley. Realism. In: RUDD, David (ed.) *The Routledge Companion to Children's Literature*. London / New York: Routledge, 2010, s. 63–74. ISBN 0-415-47271-7.

17 FALCONER, Rachel. Young adult fiction and the crossover phenomenon. In: RUDD, David (ed.) *The Routledge Companion to Children's Literature*. London / New York: Routledge, 2010, s. 87–99. ISBN 0-415-47271-7.

18 STANISLAVOVÁ, Zuzana. Žánrové a hodnotové varianty súčasnej slovenskej spoločenskej prózy pre deti a mládež. In: OLBERT, Viliam (ed.) *Žánrové hodnoty literatúry pre deti a mládež III*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995, s. 101–119. ISBN 80-8050-072-X.

19 V originále „sémantická priezračnosť“. Tamtéž, s. 103.

tj. dostatek textů, u nichž lze vysledovat společné znaky, jednak tyto rysy musí být natolik specifické, aby daná skupina děl byla odlišitelná od jiných žánrů.

2.1 K historii zkoumání žánru a jeho tradičnosti

Michail Bachtin si v souvislosti s románem, který považuje za jediný stále se vyvíjející, a tedy nevyhraněný žánr, všímá mimo jiné skutečnosti, že literární teorie se hojně věnuje popisům jednotlivých románových variant, na základě kterých se marně pokouší o všeobecnou definici žánru.²⁰ Debaty o příběhové próze ze života dětí a mládeže, jež patří ve své umělecky hodnotné podobě k nejmladším²¹ a také nejprogresivnějším žánrům literatury pro děti a mládež, prošly analogickým vývojem. Odborníci se nejprve zaměřili na její jednotlivé varianty a až následně se dočkal kritického zhodnocení a také základních terminologických nástrojů samotný žánr. Zatímco totiž jeho jednotlivé typy jsou relativně snadno definovatelné na základě jednoho výrazného charakteristického znaku či souboru nemnoha nápadných rysů, samotný žánr ve své proměnlivosti a variantnosti literární vědě dlouho činil problémy. A tak ačkoli dívčí román je takto běžně pojmenováván již ve 2. desetiletí 20. století, pojem příběhová próza ze života dětí a mládeže prošel dramatičtější vývojem.

Počátky české teorie literatury pro děti a mládež spojujeme s existencí časopisu *Úhor*. Jeho první ročníky prokazují jak terminologickou nejednotnost, tak bezradnost v zařazování knih, které jsou dnes chápány jako nezpochybnitelní reprezentanti námi zkoumaného žánru. V *Přehledu literatury pro mládež* vydaném v r. 1914²² i v obdobných souhrnech z let 1915, 1916 či 1917 figurují v indiferentní kolonce „Belletrie“²³. V roce 1915 redakce zřejmě zamýšlela rozpoutat prvotní debatu²⁴ o realističnosti

20 Srov. BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980, s. 7–12.

21 Puritánská realistická fikce („Realistic Fiction“), tedy moralistická povídková tvorba, je sice považována za jeden z nejstarších intencionálních žánrů literatury pro děti a mládež, ne-li vůbec nejstarší, ale navzdory některým společným znakům (dětský hrdina, důraz na realistické detaily) ji nemůžeme považovat za první vývojovou fázi příběhové prózy ze života dětí a mládeže, a to vzhledem k přílišné akcentaci funkce didaktické na úkor dalších, zejména estetické. Toto zdůrazňování prvoplánového výchovného cíle vedlo k odlišnému pojetí hrdiny i nakládání s příznačnými motivy a tématy (např. motiv smrti bývá v tomto typu prózy redukován na jeho pojetí coby trestu za protagonistovo provinění). Nicméně tento typ dětské knihy poukázal na působivost spojení fikce a realismu, se kterým následně viktoriánská éra světové literatury naložila tak, že změnila poměr jednotlivých složek ve prospěch realističnosti. Tím dala vzniknout příběhům z dětského a rodinného života, přímému předchůdci současné příběhové prózy ze života dětí. Blíže viz EGOFF, Sheila Agnes. *Thursday's Child. Trends and Patterns in Contemporary Children's Literature*. Chicago: American Library Association, 1981, s. 31–32. ISBN 0-8389-0327-4.

22 MAREK, V. Přehled literatury pro mládež vydané v r. 1914. *Úhor*, 1915, 3. roč., s. 37–40, 52–55.

23 Tamtéž, s. 37–48.

24 Viz konstatování redaktora *Úhoru* O. Svobody: „Aby mi bylo rozuměno. Nesouhlasím s článkem,